

Западна капија Горњег града Београдске тврђаве

МАРКО ПОПОВИЋ

In memoriam арх. Милинку Ивановићу

„...ка западоу же малага дверь, и мноушти мосты и
сина...”

Константин Филозоф,
Житије деспота Стефана

Истраживања српске војне архитектуре у средњем веку тешко се могу замислити без Београдске тврђаве. Деценијама проучаван, овај изузетни споменик, који у себи сажима развојне токове европских фортификација од антике до савременог доба, остаје стално извориште нових сазнања. Изнети закључци или претпоставке, утемељени на резултатима ранијих истраживања, морају се стога стално допуњавати, проверавати, а понекад и мењати у складу са новим открићима. У том контексту посматрана, и драгоцену сведочанства савременика сачувана у ретким историјским изворима изнова се морају критички разматрати уз нове потврде или оспоравања. Недавно откриће остатака средњовековне западне капије Горњег града и завршетак давно започетих археолошких истраживања југозападног бедема, у чијем се оквиру она налази, повод су за преиспитивање и измену неких давно усвојених мишљења, али и за детаљну археолошко-архитектонску ана-лизу настанка и развоја фортификација овога дела тврђаве. Стара претпоставка да се ова средњовековна капија налазила на месту сада постојеће Краљкапије овим открићем је оспорена, дело Константина Филозофа добило је нову потврду, а поново је посведочена изворна вредност неких од планова тврђаве са краја XVII века. Уз анализу очуване историјске грађе и резултате недавно завршених археолошких ископавања, покушаћемо да допунимо и исправимо досадашња сазнања о југозападном беду и западној капији Горњег града Београдске тврђаве.

Не улазећи у разматрања свих историјских извора који се односе на Београдску тврђаву, задржаћемо се само на анализи оних који су у вези с нашом темом. Полазну тачку, у том погледу, представља свакако познати спис Константина Филозофа, *Житије деспота Стефана Лазаревића*. Међу многобројним подухватима овог знаменитог српског владара, изградња Београда без сумње спада међу значајније. За само нешто више од две деценије (1404—1427), вољом деспота Стефана Београд је од мале пограничне тврђаве постао прави средњовековни град и средиште Србије. Говорећи о том великом делу, деспотов биограф је оставио и сигурно најлегаши опис новоизграђеног Београда. Задржаћемо се само на једној појединости тога описа где Константин, говорећи о

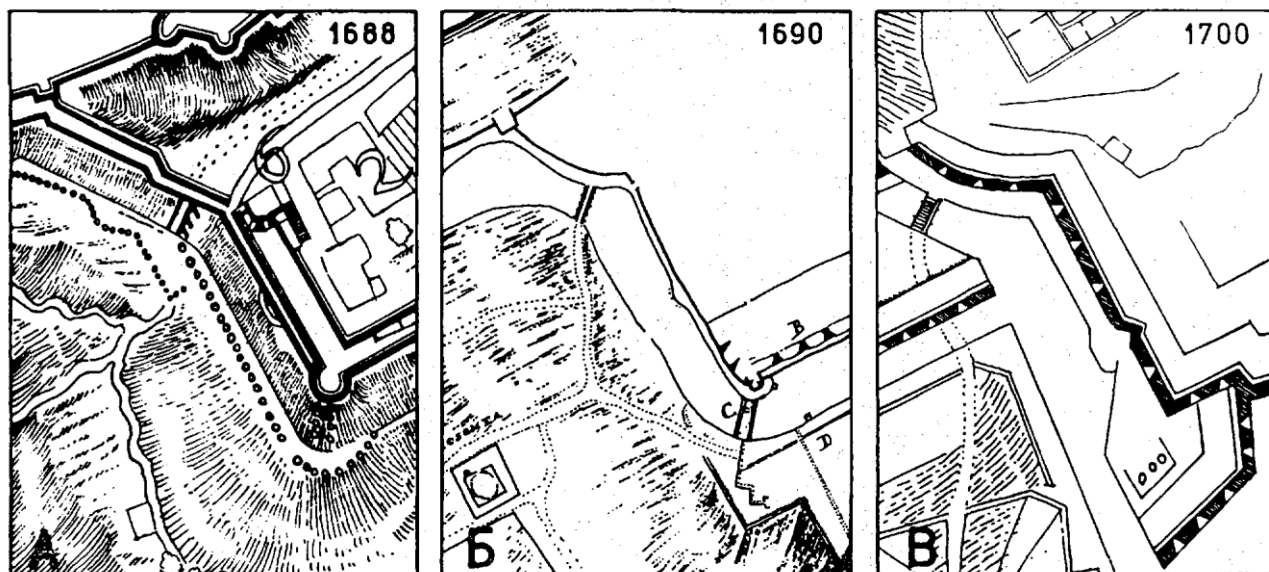
горњоградским капијама, каже следеће: „А велики Горњи град има четвора врата на истоку, и западу, и северу и југу, а пета која воде у Унутрашњи град. Велика на истоку и југу са великим кулама и мостовима, који се дижу веригама, на западу мала врата, а и ова имају мост такође, а на северу мала врата и та воде у Доњи град ка рекама”.¹ Ово, сасвим прецизно казивање савременика, готово до појединости потврдили су резултати археолошких и архитектонских истраживања очуваних делова средњовековног утврђења.² Све до недавног открића остатака капије непосредно уз место где се југозападни бедем Горњег града ломи и скреће према беду подграђа, сматрало се да од мале капије на западу нема очуваних остатака. Њен положај увек је одређиван на месту позније Краљ-капије, на шта су указивали подаци са неколиких планова из 1688—1690. године, који без овог најновијег открића нису могли у целини тачно да се растумаче. На познатом плану Ј. Б. Гумпа, са приказом опсаде 1688. године, у Горњем граду се јасно уочава комуникација која се пружа рубом рова Унутрашњег града—замка, и иде све до места где су у оквиру југозападног бедема откривени остаци капије.³ Међутим, на том месту са спољне стране бедема није приказан наставак комуникације, већ се мост преко рова налази на правцу данашње Краљ-капије (сл. 1-а). С обзиром да са унутрашње стране на истом правцу постоји траг-комуникације дном рова око замка, стицао се очигледно погрешан утисак да је мала капија на западу, заједно са оном на северу, представљала у ствари излазе из рова. Најјаснији приказ положаја западне капије Горњег града, који по свему судећи тачно одсликава стање које одговара времену њеног настанка, сачуван је на једном плану-аутографији из Ратног архива у Бечу, са приказом југоисточног бедема Горњег града после изградње спољне линије одбране 1689. године.⁴ Суседни југозападни бедем, приказан као споредан детаљ, у оквиру досадашњих проучавања није пажљивије посматран, иако је за нашу тему изузетно значајан. Ту је сасвим јасно

¹ Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића, деспота српског*, ед. В. Јагић, Гласник Српског ученог друштва XLII (1875) 286—287.

² М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд 1982, 67—83.

³ М. Лазаревић, *Тврђава и град Београд на плану Ј. Б. Гумпа*, Годишњак града Београда XIII (1966) 65—71.

⁴ Ратни архив у Бечу, sig. K I f 23—50, репродукован у М. Поповић, *нав. дело*, 139, сл. 51.

Сл. 1. 1—3 бедем Горњег града на плановима а) Ј. Б. Гумпа, б) КАВ. sig. Klf 23—50, в) КАВ. G 1 b 24.

Fig. 1. Rempart sud-ouest de la Ville haute dans les projets de а) J. B. Gump, б) КАВ. sig. K l f 23—50, в) КАВ. G 1 b 24.

приказана капија у оквиру унутрашњег главног бедема, где су јој недавно и откривени остаци, док капија на спољном беду са мостом преко рова не лежи у њеној оси, већ је померена према западу и заузима положај касније Краљ-капије (сл. 1-6). Остали планови с краја XVII века, који одсликавају затечено стање Тврђаве, углавном понављају исти положај моста преко рова, без појединости које би указивале на положај капије на унутрашњем беду. За разлику од картографских, на ликовним изворима из тога раздобља нема података о западној капији, јер страна Тврђаве према Сави обично није приказивана. За даље трансформације југозападнoг бедема Горњег града крајем XVII и у XVIII веку сачувани планови пружају обиље података, који су већ подробно анализирани,³ тако да се на томе овом приликом нећемо задржавати.

Сачувани подаци из историјских извора представљали су полазиште за вишегодишња археолошка истраживања фортификација Београдске тврђаве⁶ У оквиру тога обимног програма проучен је и југозападни бедем Горњег града. Радови на овом простору били су подељени у две етапе. У оквиру прве, током 1974. године, са пет сонди истражен је јужни део бедема, односно добијен је пресек кроз сложени систем двојних бедема с одговарајућом стратиграфијом слојева, утврђена траса спољног средњовековног бедема са ескарпом и делимично откривен пролаз кроз унутрашњи бедем из времена реконструкције тврђаве 1717—1736. године.⁷ У другој етапи било је замишљено да се археолошка ископавања наставе истовремено са конзерваторско-рестаураторским радовима, што је проузроковало одлагање за више од једне деценије. Тек 1985. године истраживања су настављена на простору где су про-

нађени остаци средњовековне капије, а настављено је и откривање раније поменутог млађег пролаза кроз бедем. Са дужим прекидима, ови радови трајали су све до 1990. године, кад су коначно завршени. Захваљујући резултатима до којих се дошло у току археолошких ископавања, о чему ће даље бити више речи, у целини је разјашњен настанак југозападнoг бедема, сагледан је његов првобитни изглед, а уочене су и хронолошки разграничене етапе грађења.

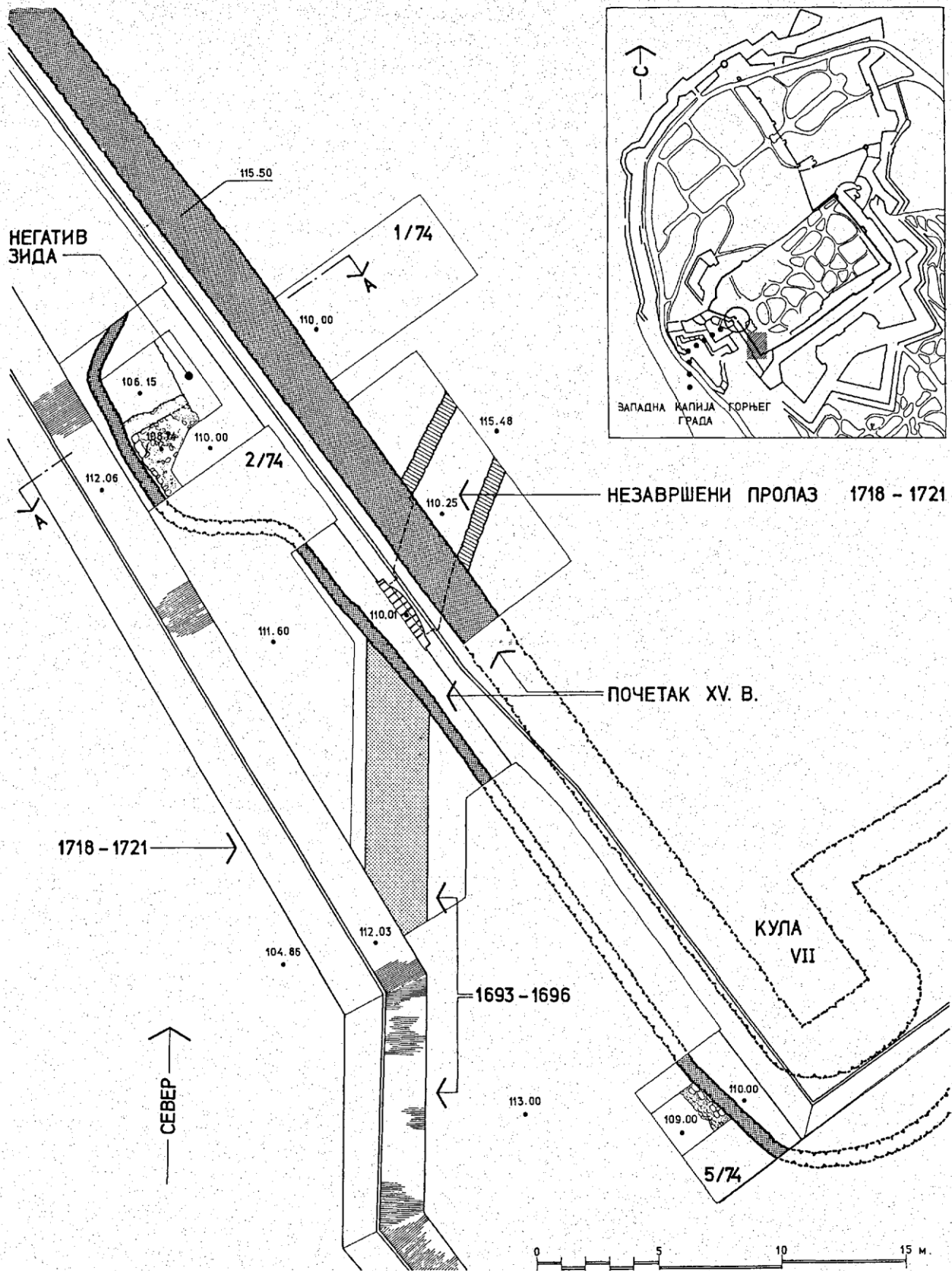
У свом садашњем стању, које је резултат реконструкције γ XVIII века, двојни бедем са југозападне стране делује као подзид горњоградског платоа и једне нешто ниже уске терасе. То је условило положај сонди, тако да је сонда 1/74 отворена уз бедем на платоу Горњег града, а сонда 2/74 γ њеном продужетку, али на нижој тераси између два бедема (сл. 2).

У сонди 1/74, одмах испод парковске стазе, откривена је горња површина средњовековног бедема у пуној ширини од око 2,10 m, уз чију је спољну страну призидаан зид под нагибом, нова куртина. Радови у сонди настављени су уз унутрашње лице бедема све до нивоа терена у време његовог грађења (кота 110.20). У оквиру културног слоја од преко 5 m, који се образовао уз бедем, јасно се могу издвојити три основна културна хоризонта (сл. 3). У

³ М. Поповић, *нав. дело*, 138—174; исти, *Реконструкција плана фортификација Београдске тврђаве 1717. године*, *Годишњак града Београда XX* (1973) 189—198.

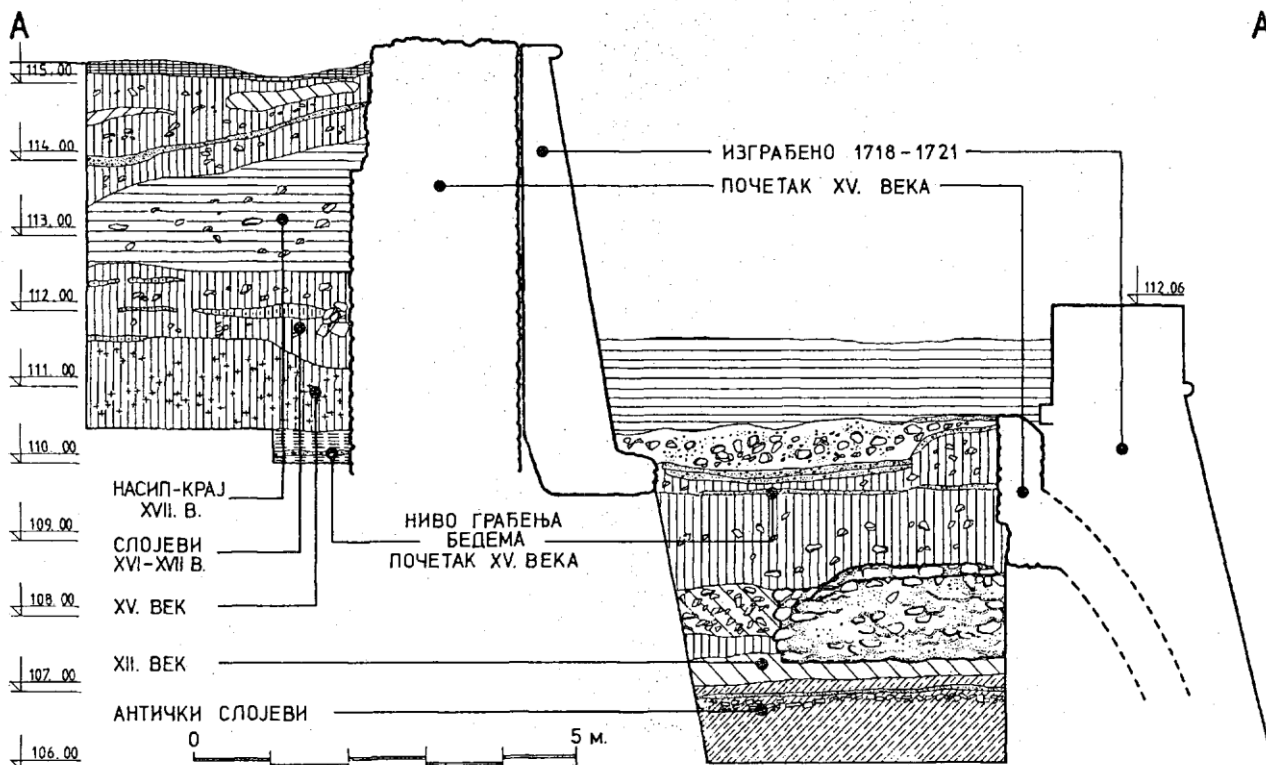
⁶ М. Поповић, *Београдска тврђава*, 20—22.

⁷ М. Поповић, *Утврђења Београдског града — Ј-3 бедем Горњег града*, *Археолошки преглед 16* (1974) 115—117.

Сл. 2. Ј—3 бедем Горњег града, основа јужног дела са археолошким сондама и откривеним деловима фортификација.

Fig. 2. Rempart sud-ouest de la Ville haute, plan de la partie méridionale avec les sondes archéologiques et les parties des fortifications mises au jour.

Сл. 3. Сонде 1/74 и 2/74, пресек кроз Ј-3 бедем са профилом слојева.

Fig. 3. Sondes 1/74 et 2/74, coupe du rempart sud-ouest et le profil des couches.

оквиру најмлађег, који се прати у дубину око 2,5 m, јасно се уочава насипни карактер слојева, претежно са налазима турске керамике, али у мањем проценту и уломцима старије, античке и праисторијске керамике. За датоване овога насипа значајан је налаз оставе са 181 турском мангуром, похрањеном, закључујући према очуваним траговима, у платненој кеси. Све потичу из 1687/88. године тако да се образовање овог насипа, судећи по томе, али и по другим налазима, може датovati у последњу деценију XVII века.⁸ Следећи нижи хоризонт, дебљине око једног метра, показује стабилно наслојавање простора уз бедем у хронолошком распону од турског освајања града 1521. године до последње деценије XVII века. Ово датоване засновано је на многобројним налазима уломака турске керамике. Старији слојеви, који се прате до нивоа терена у време грађења бедема, сврстани су у трећи хоризонт, чија је дебљина 1,20—1,40 m. Слојеви овог хоризонта разликују се од претходних по свом саставу, црној, скоро муљевитој, земљи са прослојцима сличним тресету. Керамика из тих слојева, релативно малобројна, готово у целини је неглеђосана, угарског је порекла и сасвим поуздано се може датovati у XV и прве деценије XVI века. Само у најнижем слоју хоризонта, који лежи непосредно над танким слојем малтера из времена грађења бедема, међу ретким уломцима керамике има и оних који би се могли повезати са производњом српског грнчарства. Унутрашње лице средњове-

ковног бедема релативно је добро очувано, са дерсованим површинама на којима има трагова кречења, и прати се до поменутог слоја малтера на коти 110,10, где почиње темељ. Старији слојеви, у које је бедем укопан, у овој сонди нису истраживани због велике дубине.

Суседна сонда 2/74 отворена је у продужетку претходне, на нижој тераси између унутрашњег и спољног бедема. Два млађа хоризонта у овој сонди везана су за време реконструкције бедема (1718—1721) и нешто позније насипање тога простора. Испод дебљег слоја малтера и шута, који потичу од ове реконструкције, от-кривени су остаци спољног средњовековног бедема. У питању је зид ширине 0,60 m који је носио зупце. На откривеном делу, у сонди, очувани су остаци стрелнице. Спољни средњовековни бедем, који се иначе пружа паралелно с унутрашњим на одстојању 2—2,5 метра, колика је ширина скривеног пута, у сонди 2/74 образује проширење бастају какве су очуване на североисточном бедему Горњег града. Спољна страна бастаје уништена је изградњом млађег бедема, тако да је почетак ескарпе сачуван само у западном углу сонде. Истраживања су настављена у оквиру ове бастаје, где је на коти 109,20—109,50 откривен танак слој глине, а местимично и малтера, који означавају ниво њеног пода (сл. 3). Слојеви над подом бастаје (IV хоризонт), према ре-лативно бројним налазима угарске керамике, претежно уломцима крчага и лонаца, могу се

сасвим поуздано датовати у пуни XV век.⁹ Из истог раздобља потичу и два гвоздена копља откривена крај ватришта на поду бастаје.¹⁰ Старији средњовековни слојеви, испод нивоа пода бастаје, подељени су на два хоризонта, V и VI. У основи млађег, V хоризонта, откривена је на коти 108,70 зидна маса са лицем које је очувано у висини једног реда камена и са проширењем темеља (сл. 2—3). Ово лице делом се пружа у истом правцу као и зид бастаје, а затим скреће под правим углом према беду и завршава се обрушено. Управо на том месту, после глачања основе, уочено је поновно скретање под правим углом, али само трасе зида у негативу. У питању су очигледно остаци старије масивне зидане конструкције, вероватно бедема, који је имао исти правац као и средњовековни бедем, али истурен према западу за око три метра. Овај старији зидбедем, чији су остаци сачувани само у негативу, имао је проширење у виду куле са бочном страном дужине око три метра. Слој овога хоризонта, који се очигледно образовао после рушења старијег зида, а пре или у време грађења бастаје, према археолошким налазима доста је хетероген. Претежно су то уломци керамике из XII века, али има, истина у знатно мањем проценту, и керамике која се може поуздано датовати у рани XV век, као и уломака чешљастих амфора из VI века. Сличан састав налаза, али знатно малобројнији, потиче из јаме негатива зида која је била испуњена већом количином малтерног шута и ситног камена. Посебну занимљивост представља фрагмент римске тере сигилате са накнадно урезаним ћирилским записом (сл. 5), који гласи: *чнслица тл*. Не улазећи у подробнију анализу овога записа, може се само претпоставити, према палеографским одликама, да потиче са почетка XV века.¹¹

Слојеви VI хоризонта, у који је укопан и на коме делом лежи темељ поменутог старијег зида (дно темеља на коти 107,40), прате се између кота 108,60 и 107,10. У погледу налаза, овај слој је врло компактан. Највећим делом то су уломци керамике карактеристичне за XII век, углавном лонци (сл. 11/1—4) и неколико фрагмената импортованих крчага са златастом енгобом¹², мада има и оних који би се могли датовати у XI век. Занимљива је појава уломака античке керамике и чешљастих амфора у млађим слојевима овога хоризонта (кота 108,30—108,60), која би се могла протумачити насипањима у време грађења старијег зида. Испод нивоа VI хоризонта, на целој откопној површини у сонди, дошло се до античких слојева који су само делимично истражени.

Следећа сонда 3/74 налазила се такође на простору ниже терасе, у односу на претходну померена око 15 m према западу. До дубине од два метра, где се уочава слој растреситог малтера (кота 110,06), који означава ниво грађења призданог дела бедема у време радова

на реконструкцији, прате се насипни слојеви настали после 1718—1721. године. Материјал из ових слојева веома је хетероген. Уз уобичајене уломке турске керамике има праисторијске, као и античке. Испод овога нивоа такође су откривени слојеви насипног порекла са пуно грађевинског шута, хронолошки блиски претходним, који су вероватно образовани после изградње новог спољног бедема. Овим шутом засути су слабо очувани остаци спољног средњовековног бедема, коме је разрушен вертикални део са зупцима, тако да је преостао само део ескарпе, али без спољне облоге. Ниво скривеног пута између два бедема није очуван. Стабилни слојеви испод шута, који почињу на коти 109,80, према налазима керамике претходе изградњи средњовековних двојних бедема, односно старији су од почетка XV века. Услед сужене откопне површине, ови слојеви су праћени само до коте 108,50.

Ради добијања података о спољном средњовековном беду, крај јужног угла садашњих бедема Горњег града, на равни ниже терасе, отворена је сонда 5/74. До дубине од 1,20 m (кота 111,68), на целој површини сонде уочени су насипни слојеви новијег порекла, којима је засуто лице бедема из 1718—1721. године. И даље у дубину прате се насипни слојеви са доста шута, у које је укопан темељ овога бедема (дно на коти 110,12). Под шутом леже углавном добро очувани остаци спољног средњовековног бедема. У питању је зид дебљине 0,60 m, који благо скреће према истоку, заобилазећи некадашњу јужну кулу Горњег града. Са спољне стране, на коти 110,30, ово лице прелази у коси ескарпни део, док се са унутрашње стране прати до коте 110,00, односно малтерне поднице која означава ниво скривеног пута (сл. 4). Релативно танак културни слој, откривен само над малтерном подницом, може се према малобројним налазима оквирно датовати у XVI—XVII век.

Истовремено са овим радовима отворена је и сонда 4/74 ради откривања разрушеног портала засутог пролаза кроз унутрашњи бедем. Том приликом откривен је доњи део овога

⁸ В. Иванишевић, *Остаци турског новца са Београдске тврђаве*, Годишњак града Београда XXX (1983) 27—32.

⁹ Према типологији средњовековне керамике са Београдске тврђаве, типови лонаца II/4, II/7 и крчага III/2 угарског су порекла и датују се у раздобље 1427—1521. године.

¹⁰ М. Поповић, *Београдска тврђава*, 100, сл. 33.

¹¹ Запис, чије би значење у преводу можда могло бити „број 301“, прочитала је Гордана Томовић, сарадник Историјског института, на чему јој најсрданије захваљујем.

¹² В. Бикић, *Византијска керамика са златним и сребреним премазом са Београдске тврђаве*, Годишњак града Београда XXXVII (у штампи).

Сл. 4. Спољни Ј—3 бедем са ескарпом, детаљ у сонди 5/74 (фото М. Поповић).

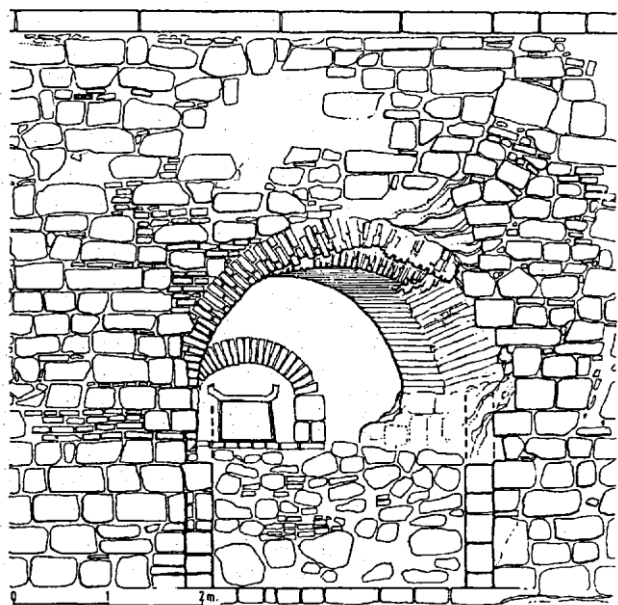
Fig. 4. Mur extérieur du rempart sud-ouest garni d'une escarpe, sonde 5/74, détail (photo M. Popović)

портала, са прагом на коти 110.00 и делимично очуваним довратницима, који је накнадно био зазидан (сл. 6). После вишегодишње паузе, на овом простору радови су настављени тако да је пролаз кроз југозападни бедем у целини ископан и проучен, а истражена је и већа површина испред њега на простору ниже терасе.¹³ Ту су откривени делови спољног средњо-вековног бедема, који се уклапају у целину

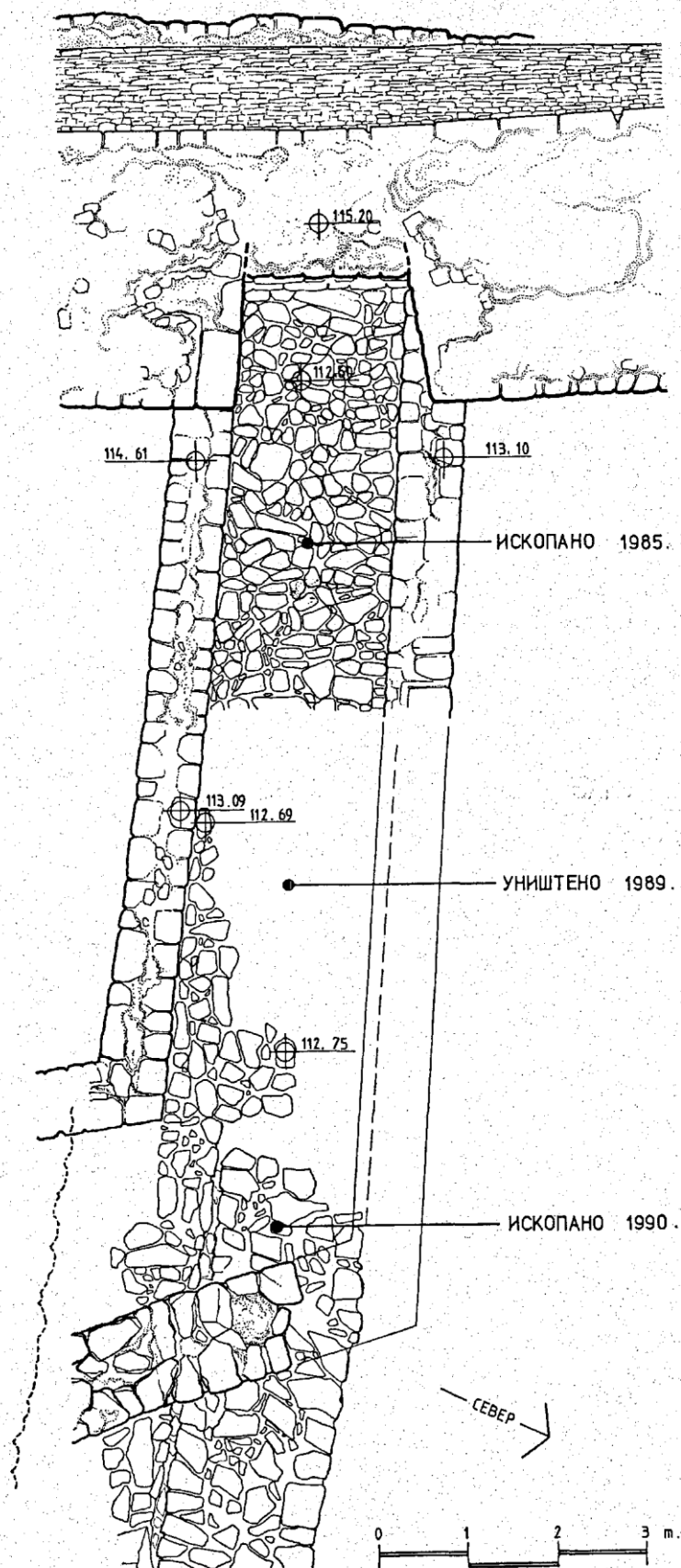
Сл. 5. Фрагмент са ћирилским записом из сонде 2/74.

Fig. 5. Fragment comportant une inscription en cyrillique dans la sonde 4/74.

Сл. 6. Пролаз кроз унутрашњи Ј—3 бедем, спољни изглед у сонди 4/74

Fig. 6. Passage par le mur intérieur du rempart sud-ouest, aspect extérieur dans la sonde 4/74.

Сл. 7. Западна капија Горњег града, основа са остацима млађе калдрме и подзида.

Fig. 7. Porte occidentale de la Ville haute, plan avec les restes du pavé d'une époque postérieure et des contreforts.

са остацима из сонди 2 и 5/74. На овај бедем ослањао се јужни угаони полубастион Горњег града, подигнут према пројекту А. Корнара 1693—1696. године.¹⁴ Спој та два елемента фортификација из различитих епоха, занемарен и засут насипом током следеће реконструкције 1718—1721. године, откривен је и истражен овом приликом.

Пролаз кроз југозападни бедем, који је у целини откривен, био је намењен лакшем комуницирању простора доње терасе између два бедема са Горњим градом. Пролаз је настао у време реконструкције бедема 1718—1721. године, а његов портал обликован је у призданом новом спољном лицу, куртини. Том приликом пробијена је зидна маса старог средњовековног унутрашњег бедема и пролаз засведен опеком. Занимљиво је међутим, да радови на пробијању зидне масе старог бедема никада нису окончани, јер је остао непорушен део зидне масе местимично и преко 60 см изнад равни прага. Ово је поуздано сведочанство да је пролаз, из нама за сада непознатих разлога, остао незавршен и ван употребе. Са његове унутрашње стране откривени су остаци два подзида, веома деформисана услед бочних притисака земљаних насипа, што би можда могао бити један од разлога за напуштање идеје о овој комуникацији. Нешто касније, али сигурно пре 1736. године, у већ засутом простору овога пролаза изграђен је засведени канал који је одводио воду са платоа Горњег града. Канал се изливао кроз отвор у зазиданом порталу пролаза, који је вероватно био затворен решетком у металном оквиру. Приликом истраживања 1974. године, овај оквир откривен је на свом некадашњем месту.

По положају и начину грађења, канал сигурно чини део аустријске канализационе мреже у Горњем граду, која је грађена током треће и четврте деценије XVIII века. Трагови ових канала пронађени су на више места у Горњем граду. Један такав канал са каскадом откривен је у аустријској Сахат-капији¹⁵, а сличан је пролазио и кроз Краљ-капију.¹⁶ Један канал, по димензијама и начину грађења истоветан са нашим, пробијен је кроз темељ северозападног бедема Горњег града непосредно уз кулу VIII.¹⁷ Није дознато да ли се он спуштао даље низ падину, кроз Источно подграђе, али се не може искључити могућност да канал откривен у комплексу Источне капије Доњег града у ствари представља његов наставак.¹⁸

¹³ Конзерваторски радови 1985—1987, под руководством арх. П. Мишића из Завода за заштиту споменика културе града Београда.

¹⁴ М. Поповић, *нав. дело*, 141—142, сл. 52.

¹⁵ Сондажна археолошка истраживања 1988, под руководством др М. Поповића, нису објављена.

¹⁶ Ратни архив у Бечу, план са пресецима из 1790, sig. G I b 44/3.

¹⁷ Налаз из сонде 6/71, није објављен.

¹⁸ М. Поповић, *Утврђене средњовековне капије на С-II бедему Београдског града*, Београдска тврђава IV, Завод за заштиту споменика културе града Београда 1970.

Сл. 8. Западна капија Горњег града, унутрашња страна са остацима млађе калдрме. (фото П. Мишић)

Fig. 8. Porte occidentale de la Ville haute, côté intérieur avec le pavé d'une époque postérieure (Photo Mišić)

За разлику од простора ближе јужном углу Горњег града који је у знатној мери археолошки проучен и о чему је већ било речи средишњи део југозападног бедема истраживан је у више наврата (1985—1990), али искључиво уз остатке том приликом откривене Западне капије. Западни крак бедема са Краљ-капијом тек треба истраживати, јер се за тај део има најмање археолошких података.

Приликом конзерваторских радова на санирању горње површине унутрашњег средњовековног југозападног бедема, вршених 1984. године, откривени су остаци Западне капије, за које се тада претпостављало да припадају једној од средњовековних кула.¹⁹ Ради истраживања ових остатака, следеће године отворене су две сонде, једна већа (сонда 1/85) са унутрашње стране, димензија 4 x 4 m, и мања (сонда 2/85) са спољне стране, димензија 6 x 3 m.²⁰ По завршеним радовима сонде су затрпане, до коначне одлуке о начину презентације остатака средњовековне Западне капије. На жалост, 1989. године, радом механизације уништен је део простора са унутрашње стране капије.²¹ Тек након овога разарања, у току заштитних ископавања окончана су археолошка истраживања на поменутом простору.²²

Као што се и очекивало, у сонди 1/85, а касније и на ширем простору са унутрашње стране капије, констатовани су насипни слојеви дебљине до три метра. Испод овога насипа лежала је добро очувана калдрма, у благом паду према остацима капије у коју залази (сл. 7 и 8). Са обе стране калдрмисаног пута откривени су остаци подзида, који су омеђавали један приступни ходник самој капији. На око осам метара од капије, овај ходник, односно оба подзида која га сачињавају, скреће према југоистоку. Подзиди су грађени од камена уз

местимичну употребу опека, а дебљина им се креће између 0,75 и 1,10 m. Археолошки налази из насипних слојева, како иза подзида, тако и у ходнику, доста су хетерогени. Уз ретке уломке античке и средњовековне, доминира керамика XVI—XVII века. На самој калдрми нађено је више фрагмената стаклених бомби, за које се са доста сигурности може претпоставити да потичу из времена аустријске опсаде Тврђаве 1717. године. Уз ове налазе, као и на основу резултата до којих се дошло у сонди 1/74 — о чему је већ било речи настанак подзида се поуздано може датовати у последњу деценију XVII века, а засипање прилазног ходника ка Западној капији убрзо после 1717. године.

На деловима где су остаци подзида у целини били порушени, види се да су без темеља лежали на нивоу калдрме. То је најочљивије на месту скретања подзида, где се правац очигледно старије калдрме не мења. На том месту ширина јој је била око 3,5 m, а у њеном слогу запажају се и трагови средишног сливника. С обзиром да је калдрма већим делом порушена 1989. године, није јасно како се даље пружао сливник, јер га на очуваном делу пред самом капијом није било. У капији калдрма подилази под зидну масу, којом је она делимично зазидана. Ова зидна маса чини целину са спољним лицем бедема, односно новом куртином дограђеном између 1718. и 1721. године, што одређује и време зазиђивања капије.

Слојеви испод нивоа калдрме истражени су у простору капије, где је претходно уклоњена млађа зазида, и у сонди 1/90 уз бедем с њене унутрашње стране.²³ Око 60—70 cm испод равни калдрме откривен је првобитни ниво пролаза капије (око коте 112.00), засут жутом глиновитом земљом са доста ситног камена. Сличан слој прати се и ван простора капије до коте 111,75, што би одговарало нивоу терена с почетка XV века. У тај слој била је уклопана водоводна линија од керамичких цеви утопљених у малтерну масу, по начину грађења сигурно турског порекла, која је старија од раније поменуте калдрме. Из овога слоја

¹⁹ Конзерваторски радови под руководством арх. П. Мишића.

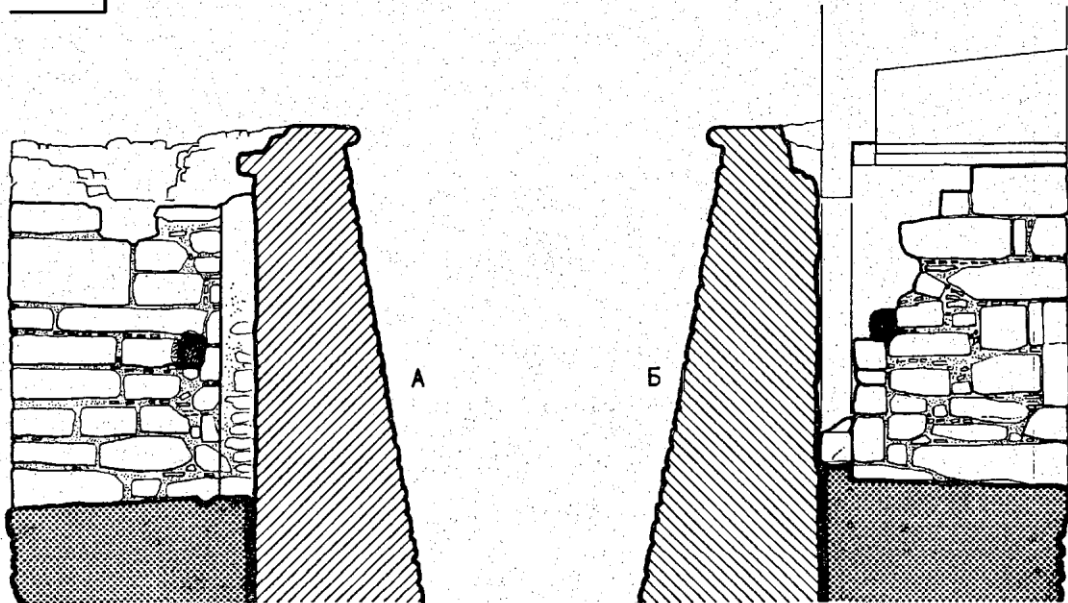
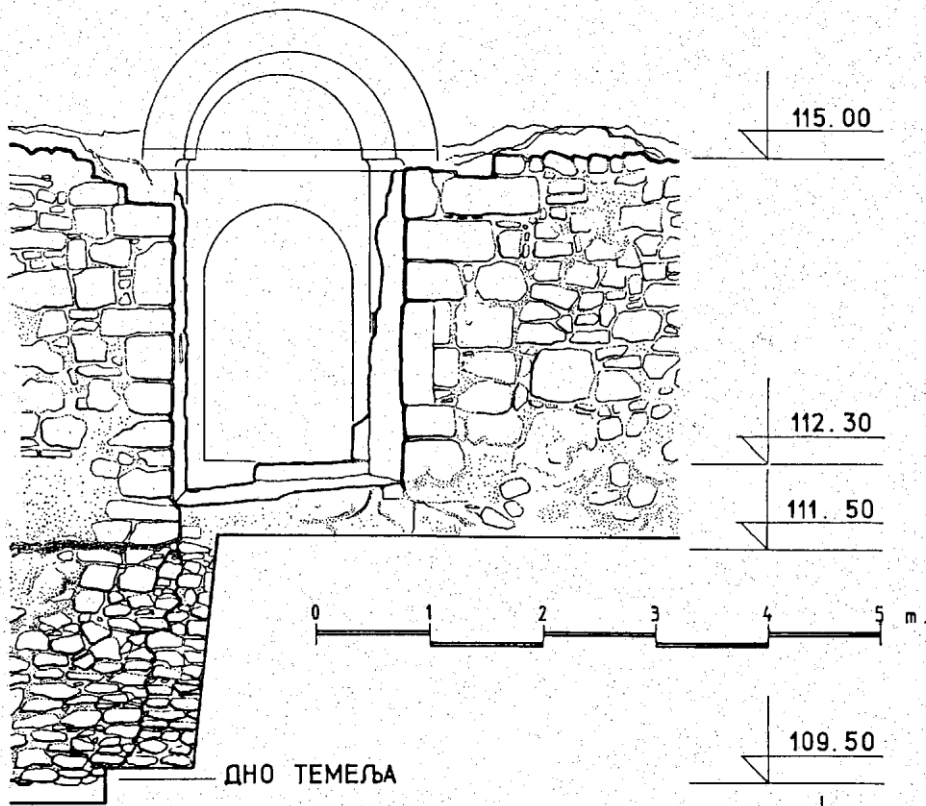
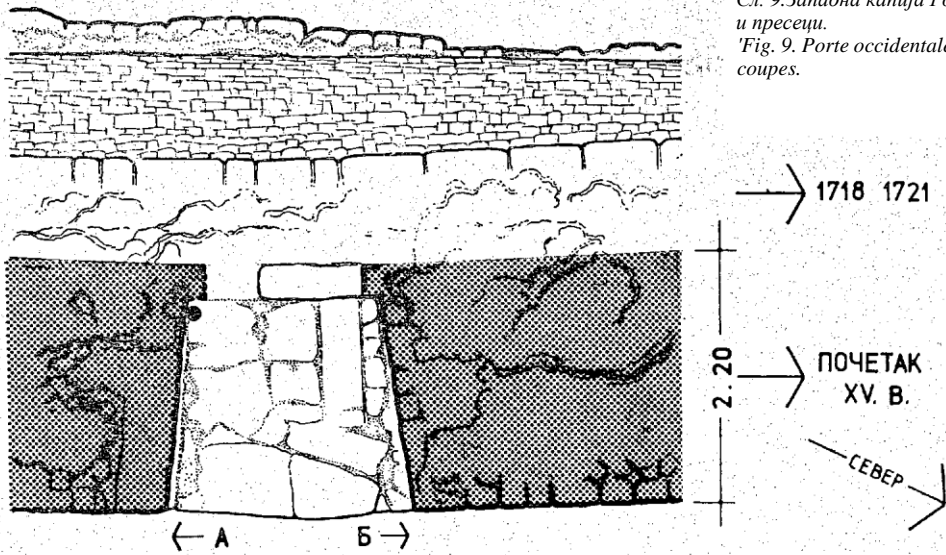
²⁰ Сондажна истраживања вршена у оквиру научноистраживачког пројекта за Београдску тврђаву, под руководством М. Поповића.

²¹ Почетком маја 1989. тадашњи руководилац конзерваторских радова на овом локалитету самовољно је започео радове на уклањању насипних слојева уз употребу механизације. До тренутка кад су обустављени ови радови, већ су били уништени остаци подзида и део калдрме и у раније истраженој сонди 1/85, и на већој површини простора који није био истраживан.

²² Заштитна археолошка истраживања 1989—1990, под руководством М. Поповића.

²³ Сонда 1/90 отворена је на месту раније сонде 1/85, која је рађена само до нивоа прага капије, ради истраживања старијих слојева.

Сл. 9. Западна капија Горњег града, основа, унутрашњи изглед и пресеци.
 Fig. 9. Porte occidentale de la Ville haute, plan, aspect intérieur et coupes.

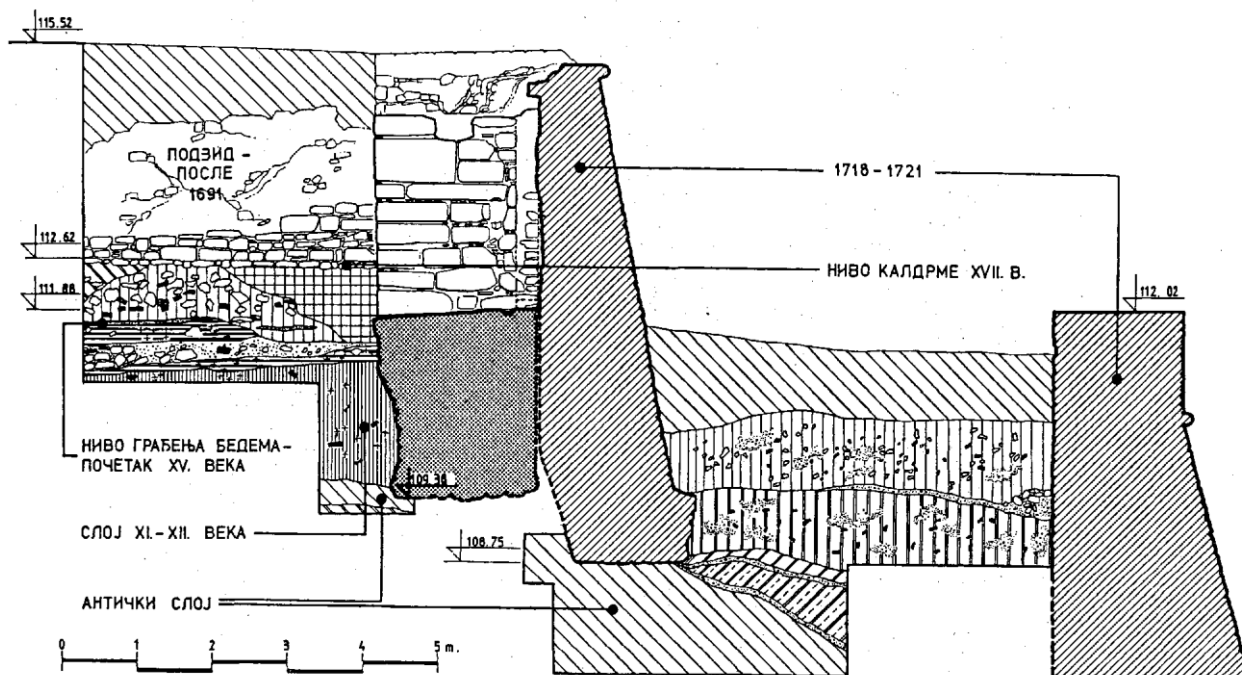
потиче веома мало археолошких налаза, тако да би се само оквирно могао датovati у раздобље од XV до XVII века.

Остаци Западне капије откривени су у сразмерно добром стању (сл. 9). Основа јој је у виду трапеза, односно, сужава се од унутрашње (2,20 m) ка спољној страни (1,75 m). Ширина њеног спољног лука, односно пролаза између довратника, износила је само око 1,40 m. Бочне стране капије очуване су местимично и до висине на којој се може претпоставити почетак свода. Ту се такође јасно уочавају и отвори у зидној маси за греду мандал. Цела очувана конструкција капије грађена је од тесаника различитих величина, у правилном слогу, уз местимичну употребу уломака танких опека. Слична техника грађења примењена је на Источној и посебно Јужној капији Горњег града, као и код обраде детаља неких кула. За разлику од брижљивог зидања капије, бедем са обе њене стране грађен је, као што је и уобичајено, притесаним каменом у неправилном слогу.²⁴ Од спољног фасадног лука капије остао је сачуван само мали комад довратника са делом прага. Првобитни плочник у капији, рађен од већих блокова камена, у целини је сачуван, али у паду према Југоисточној страни, што је, изгледа, последица пуцања и слегања бедема. Остаје отворено питање када је до ове деформације дошло и да ли је она проузроковала рушење свода. Судаћи према сачуваном делу прага, који не прати ову деформацију, не би се могла одбацити могућност да се слегање десило у току саме градње, пре коначног обликовања капије. У плочнику уз јужни довратник остало је сачувано кружно

лежиште за осовину врата. Како уз супротни довратник нема сличних трагова, очигледно су у питању била једнокрилна врата, што и одговора релативно малим димензијама капије.

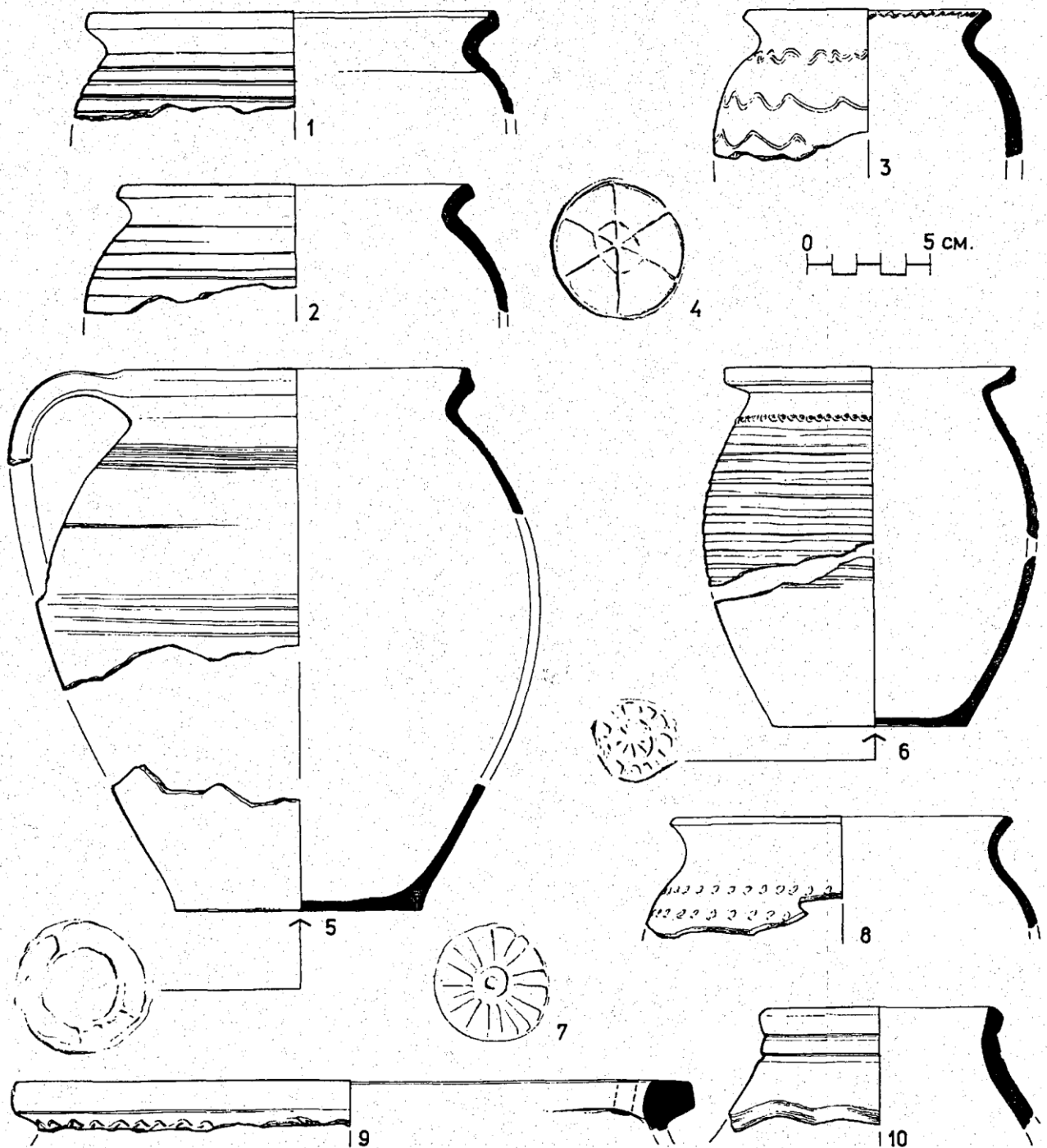
Уз унутрашњу страну капије, у сонди 1/90, испод равни тла која одговара пролазу капије (кота 111.75), па до коте 111.20, где се јавља старији хоризонт у који је укопан темељ, откривена су два слоја која би временски одговарала грађењу бедема. Нижи је пун малтерног шута, камена и уломака танких опека, што указује на рушење неког зиданог објекта у време грађења бедема. На жалост, мала истражена површина у сонди 1/90 не пружа довољно могућности за доношење поузданијег закључка. Млађи слој који прекрива овај шут очигледно представља нивелацију терена уз новопрдигнути бедем, и то земљом из ископа темељне јаме, на шта указују налази античке и старије средњовековне керамике. Гранична линија између ова два слоја на коти 111.50 означава у исто време прелаз од темељног зидања ка лицу бедема (сл. 10).

Старији средњовековни хоризонт, у који је укопан темељ бедема, прати се све до коте 109.70. Одликује га мрка земља са прослојци-ма гари и релативно бројним налазима ке-рамике. У највећем броју заступљени су карактеристични облици лонаца рађени на брзом витлу, који се датују у XII век мада се неки међу њима, према аналогјама из саме Тврђаве као и из Браничева²⁵ пре могу одредити у сам крај тога века (сл. 11/5—10). Знатно су ређи уломци који би се могли датovati нешто раније, у XI век. Античка керамика такође је заступљена у веома малом про-

Сл. 10. Сонде 1/85, 2/85 и 1/90, пресек кроз капију и бедем са профилем слојева.

Fig. 10. Sondes 1/85, 2/85 et 1/90, coupe de la porte et du rempart avec le profil des couches

Сл. 11. Сонде 2/74 и 1/90, керамика из слојева XII века у које је укопан темељ београда.

Fig. 11. Sondes 2/74 et 1/90, objets en céramique des couches du XIIe siècle sur lesquelles reposent les fondations du rempart

центу. Од осталих налаза значајна је једна бронзана „S” наушница откривена у најмлађем слоју хоризонта. Овај тип наушнице на нашем подручју датује се у шире раздобље XI—XII века.²⁶

Слојеви средњовековног хоризонта, који би се могли одредити делом у XI, а углавном у XII век, леже непосредно на античком слоју, који је само делимично истражен. У овај слој укопано је дно темеља београда које лежи

на коти 109,38, односно око 2,5 m испод нивоа у капији.

У сонди 2/85, са спољне стране некадашње капије, стање се битно разликује. Изградњом

²⁴ М. Поповић, *Београдска тврђава*, 83—85.

²⁵ М. Поповић В. Иванишевић, *Град Браничево у средњем веку*, *Старинар XXXIX*, 1988, 138—154.

²⁶ Г. Марјановић-Вујовић, *Трњане*, Београд 1984, 80.

нових фортификација 1718—1721. године цео овај простор је измењен, тако да се све до дубине од преко 2,5 m јављају само насипи из тога времена, док су нижи слојеви поремећени и измешани. Једини у целини очуван је антички слој, који је, посматран заједно са оним из сонде 1/85, у знатном паду, што поуздано одсликава некадашњу конфигурацију терена (сл. 10). На овом слоју лежи дно темеља (кота 108.75) дограђеног спољног лица куртине главног југозападнoг бедема, под којом су исчезли остаци старе Западне капије. Од спољног бедема испред капије, и поред очекивања, нису нађени никакви трагови.

За вишегодишња археолошка истраживања простора југозападнoг бедема Горњег града може се сматрати да су завршена, иако у следећем раздобљу тек треба проучити комплекс Краљ-капије. Нова открића, која би могла да допуне наша сазнања о овом беду, нису искључена, уколико се буду уклањали земљани насипи из јужног полубастиона Горњег града, где је планирана изградња новог објекта. Но, без обзира на такве могућности, досадашња истраживања пружила су обиље података на основу којих се доста поуздано може сагледати развој фортификација овога дела Тврђаве.

Најстарији трагови на истраженом простору југозападнoг бедема Горњег града потичу из доба антике. Културни слој из овога раздобља, услед великих дубина на којима лежи, ни у једној сонди није докраја истражен. Познат је само његов најмлађи ниво констатован у сонди 2/74 на коти 107.00, а у сондама 1/85 и 2/85 од коте 109.50 према 107.50, који доста добро одсликава иекадашње облике тла на овом простору, битно различите од данашњих.²⁷ Према својим одликама, у питању је стабилан насеобински слој из III—IV века (старији нису истраживани) који се образовао у оквиру утврђеног логора IV Флавијеве легије. Положај античког слоја и резултати до којих се дошло у току истраживања на простору парка Калемегдан²⁸, сасвим поуздано показују да се некадашња траса југозападнoг бедема римског легијског логора није подударала са правцем пружања познијих бедема, већ је у односу на њих била истурена према падини за 20—30 m.

Над античким слојем нема трагова коришћења овога простора све до XI века, на шта би указивали релативно малобројни налази керамике која се поуздано може датовати у то време. На знатно интензивније коришћење простора у XII и можда првим годинама XIII века указују многи налази из слојева у сондама 2/74 и 1/90. Положај овога слоја, као што је био случај и са античким, сасвим јасно показује да је до његовог образовања дошло на простору омеђеном бедемима римског или рановизантијског утврђења.²⁹ Процентуално већа заступљеност керамичких облика који се датују у позни XII и почетак XIII века наводе

на закључак да се у том смислу ситуација није променила ни после изградње византијског кастела (1151—1165) у непосредној близини, када старији бедеми, како се претпоставља, губе ранији значај.³⁰

Раздобље које чине пуна два столећа, од почетка XIII па све до првих година XV века, веома је слабо документовано археолошким налазима не само у сондама уз југозападни бедем Горњег града већ и у већем делу Тврђаве, што сигурно указује на сужавање насељених простора. За наша разматрања у том смислу од изузетног је значаја налаз темеља, односно негатива темеља једне зидне масе која би се најпре могла протумачити као траг бедема с остацима мале куле. За изучавање развојних токова београдских фортификација, овај изузетно занимљив налаз, услед своје фрагментарности, тешко се може поуздано разјаснити. При разматрању проблема мора се поћи од чињенице да темељ зидне масе не само што је укопан у слојеве XII века, већ својим дном делимице и лежи на слоју из тог раздобља. То би значило да се почетак XIII века може сматрати као „terminus post quem“ за изградњу овога фрагмента фортификација, док би горња временска граница била прва деценија XV века. Како археолошки налази не пружају могућност за прецизније датовање, проблем би требало решавати кроз анализу историјских збивања током XIII—XIV века. Досадашња проучавања развоја београдских фортификација, уз исцрпну анализу сачуваних историјских извора, показала су да у XIII веку под мађарском влашћу, као ни касније, између 1284. и 1316. године, кад је Београд био под влашћу српског краља Стефана Драгутина, није било разлога за изградњу нових фортификација. Опадање стратегијског значаја града, у ширем систему одбране јужних области угарске државе, сигурно је било пресудно за судбину утврђења. Затечени византијски кастел, по свему судећи, био је довољан за одбрану Београда у том раздобљу.³¹ Тек почетак српско-угарских сукоба око превласти над Београдом, уз сталну тежњу српских владара да успоставе границе своје државе на Сави и Дунаву, отвориће ново раздобље у развоју градских фортификација. Под српском влашћу, после 1316. године, како се то сазнаје из једне сачуване повеље, у Београду је подигнуто ново утврђење.³² На основу резултата досадашњих истраживања дошло се до закључка да је том приликом изграђено ново утврђено подграђе на Сави, касније звано Западно подграђе Београдског града.³³ Остаје отворено питање да ли су Срби имали тада намеру да поново фортификаирају и горњоградску зараван, која се некада налазила у оквиру бедема римског легијског логора. Није искључена могућност да су такви радови можда и били започети, а да их је прекинуло поновно мађарско освајање града. Има разлога за претпоставку да су и Мађари

током XIV века осећали потребу да новим бедемима ојачају одбрану Београда, можда после напада кнеза Лазара 1382. године, о коме сведоче српски летописи.³⁴ Све су ово могуће претпоставке о којима се, услед оскудних расположивих података, не може аргументовано просуђивати. Ипак, ослањајући се искључиво на чињенице археолошког налаза, намеће се закључак да зидна маса откривена у сонди 2/74 припада бедуму чија је изградња била започета, али не и окончана. На то првенствено указује чињеница да приликом изградње новог средњовековног југозападног бедема остаци старијег нису коришћени, иако им се трасе скоро поклапају, већ су, напротив, рушени и из њих вађен камен. Да је старији бедем у знатнијој мери био изграђен, не би било разлога да се његови делови не уклопе у нове фортификације.

Најзначајнију грађевинску фазу на овом простору без сумње представља изградња новог југозападног бедема у склопу новоподигнутих двојних бедема Горњег града. Овај замашан градитељски подухват остварен је, како су то досадашња истраживања већ показала, током прве и друге деценије XV века, под влашћу деспота Стефана Лазаревића.³⁵ Нови Горњи град био је утврђен системом двојних бедема са свих страна, осим према северозападу, односно Доњем граду. Главни унутрашњи бедем са све три јаче брањене стране био је дебео око 2,10 m и висок до шетне стазе између 6,90 и 7,20 m. Код југозападног бедема очувана висина се креће између 3,5 и 5,5 m, док му је дебљина иста као и код осталих бедема Горњег града. Темељ бедема, дубине преко два метра, готово у целини укопан је у слој XII века. Слична ситуација је и са другим горњоградским бедемима, чија дубина темеља варира између 1,20 и 3 m. Испред унутрашњег налазио се спољни бедем, који се састојао од косе камене ескарпе и зида са зупцима. Ова ескарпа код других горњоградских бедема била је висока око 9 m. Слично је вероватно било и са југозападним бедемом, где су у сондама 2/74, 3/74 и 5/74 откривени остаци само виших зона ескарпе, као и основа зида, ширине 0,60 m, над којим се налазило круниште са зупцима.

Унутрашњи југозападни бедем Горњег града није био ојачан кулама. Својим јужним крајем спајао се са кулом VII, која се налазила у саставу суседног југоисточног бедема. Некадашњи положај ове куле, познате само са планова из раздобља аустријско-турских ратова, посредно потврђује правац пружања спољног бедема у сонди 5/74. Супротни крај унутрашњег бедема скретао је ка западу и спајао се са бедемом Подграђа, преграђујући ров Замка обновљеног византијског кастела. За разлику од унутрашњег бедема који није имао куле, спољни бедем је био ојачан истуреним проширењем бастајом, конструисаном по-

пут оних које су се налазиле у склопу северо-источног Горњег града.

Најзначајније откриће до кога се дошло у току истраживања југозападног бедема сигурно представљају остаци првобитне западне капије, односно мале капије на западу, како је назива Константин Филозоф, која се налазила у склопу унутрашњег бедема непосредно уз његово скретање ка бедуму Подграђа. Овакав положај очигледно је значајки одабран, јер је омогућавао одбрану прилаза капији са западног крака бедема, који је у функционалном смислу могао да замени кулу. Док је положај капије у оквиру унутрашњег бедема сада сасвим сигуран, одређивање положаја њој одговарајуће капије у спољном бедуму, од које нема очуваних трагова, представља знатно сложенији проблем. Логична претпоставка да се спољна капија налазила наспрам унутрашње и у истој оси оспорена је приказима на раније поменутих плановима с краја XVII века. На Гумповом плану из 1688. и годину дана познијем плану из Ратног архива у Бечу, где положај унутрашње капије није споран, капија на спољном бедуму приказана је померена према западу, са мостом преко рова, на месту где се данас налази Краљ-капија. Без материјалних остатака, који су по свему судећи у целини уништени, у даљим разматрањима можемо се ослонити тек на претпоставку да приказ на поменутих плановима одсликава не само стање крајем XVII века него и првобитни положај западне капије на спољном бедуму. То би значило да се при излазу кроз Западну капију делом ишло скривеним путем до спољне капије. Испред ове капије, преко рова се првобитно налазио висећи мост.

У целини посматрано, овакво решење Западне капије Горњег града нема паралела међу остварењима српске војне архитектуре, мада комуникација на прилазу капији кроз скривени пут не представља неуобичајену појаву код европских фортификација средњег века. У нашем случају има се утисак да овакво решење није било условљено стратегијским потребама одбране, као што се то најчешће

²⁷ М. Поповић, *Београдска тврђава*, 23—24.

²⁸ У току археолошких ископавања Д. Бојовића, 1983/4. године, чији резултати нису објављени, откривена је траса овога бедема уз руб савског шеталишта према падини, што показује да легијски логор није имао правоугаону основу, како се то претпостављало (М. Поповић, *нав. дело*, сл. 3), већ у облику трапеза.

²⁹ М. Поповић, *нав. дело*, 42—48.

³⁰ *Исто*, 48—52.

³¹ *Исто*, 57.

³² Повеља краља Лајоша за Стефана Лацковића, издата 30. јуна 1347. годинеј *Sopron varmegye története*, ed. Nagy Imre, Sopron 1889, 199.

³³ М. Поповић, *нав. дело*, 60—64.

³⁴ Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 79.

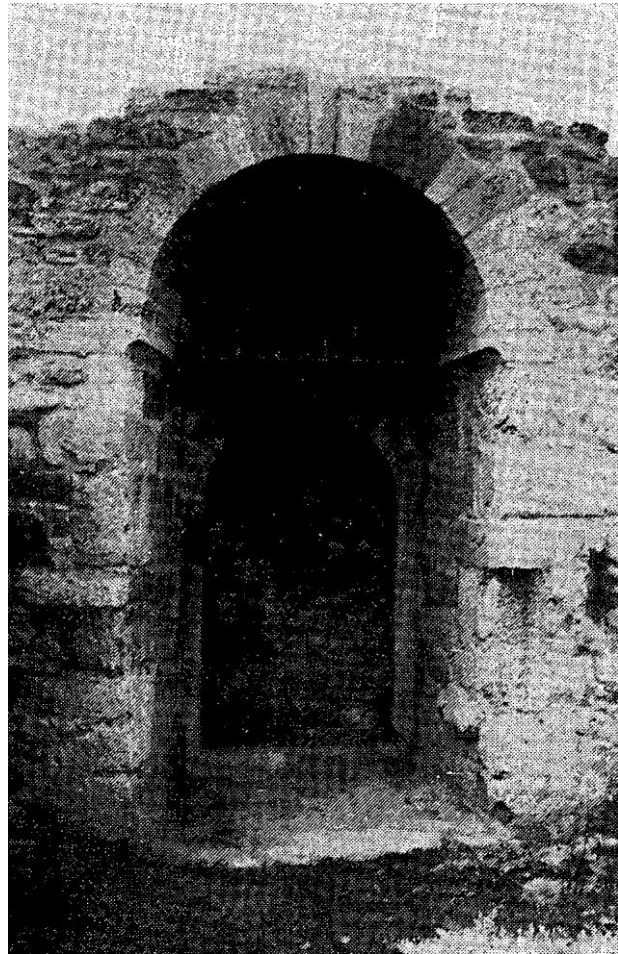
³⁵ М. Поповић, *нав. дело*, 70—74.

чини, већ пре конфигурацијом терена на савској падини. Стрмина пута је на овај начин знатно ублажена, а и могућности за постављање покретног моста овде су сигурно биле погодније.

За разлику од целине, откривени остаци капије у унутрашњем бедуу могу се посматрати посебно као решење примењивано код српских градова, где су честа појава капије мањих димензија. Међутим, по начину грађења, величини и пропорцијама, Западна капија Горњег града, као једнокрилна, има најближе аналогије само међу капијама на Дунавском бедуу Смедеревске тврђаве, посебно са Дунавском капијом III.³⁶ Ова капија, грађена у склопу Малог града 1428—1430. године, млађа од Београдске капије готово две деценије, могла је настати по узору на њу. Решења која је српска војна архитектура остварила изградњом Београдског града у доба деспота Стефана успешно су коришћена и даље усавршавана при градњи Тврђаве у Смедереву, њеном последњем и најбољем делу.³⁷

У систему одбране Горњег града, који је изграђен у време деспота Стефана Лазаревића, југозападни бедем, окренут ка савској падини, био је од секундарног значаја. То показује степен утврђивања бедема, без кула, само са једном бастајом и малом капијом, очигледно на споредној комуникацији. Насупрот томе, суседни југоисточни бедем, истурен према најприступачнијој страни, брањен је са шест кула, и у његовом саставу налазила се и главна, јужна, градска капија. Слично је био утврђен и североисточни бедем.

Уз новоподигнути бедем, унутрашњи и спољни како показује ситуација у свим сондама започето је образовање слојева које одликују археолошки налази, претежно уломци керамике XV века. Појачано наслојавање уз бедем у унутрашњости Горњег града током XV века било је, изгледа, условљено сливањем вода и таложењем муља. Та тенденција појачаног наслојавања настављена је и касније, после турског освајања града 1521. године. У оквиру тога процеса био је засут и простор у Западној капији. О томе сведочи водоводна линија укопана у насип, као и калдрма која је на њему изграђена, вероватно током XVII века. Није искључено да је због подизања нивоа пролаза у капији морао да буде прерађиван њен спољни лук, чија је висина тиме била смањена на мање од два метра. Међутим, осим ових мањих захвата, југозападни бедем је углавном остао у свом изворном облику све до аустријске опсаде града 1688. године. За разлику од североисточног и југоисточног, тај бедем није био у другој половини XVII века ојачан изградњом нове зидне масе у целој ширини скривеног пута, што јасно показују археолошки налази, али и прикази на плановима из тога доба.

Сл. 12. Западна капија Горњег града, унутрашњи изглед после реконструкције 1991. г. (фото Н. Борић)

Fig. 12. Porte occidentale de la Ville haute, aspect intérieur après la reconstruction de 1991 (Photo N. Borić)

Аустријско-турски ратови крајем XVII и током XVIII века, у чијем се средишту налазио Београд, били су повод за темељну реконструкцију Тврђаве на новим принципима бастioniх артиљеријских фортификација.³⁸ Први обимни радови започети су убрзо по поновном турском освајању града 1690. године, према пројектима Андреа Корнара. Не улазећи у подробну анализу овог значајног плана, напоменућемо само да је њиме била предвиђена и реконструкција свих горњоградских бедема која је подразумевала изградњу спољних куртина под нагибом и унутрашњих подзида уз испуну међупростора земљаним насипом. Интензивни радови на остваривању Корнаровог пројекта трајали су све до краја XVII века.³⁹

Југозападни бедем у овом раздобљу био је обновљен у знатно мањој мери у односу на радове који су били предвиђени Корнаровим пројектом. На делу према Горњем граду задржан је стари двојни бедем с ескарпом. С његове унутрашње стране, где је плато Горњег града био у паду, извршено је обилно наси-

пање за преко три метра, чиме је обликован ниво терена који приближно одговара данашњем. Да би се сачувала комуникација кроз стару Западну капију изграђени су подзиди. Овим насипањима ублажен је пад терена у Горњем граду, а стари бедем, уз снижавање висине и уклањање круништа са зупцима, на-шао се у улози бедемске трасе ојачане земљаним насипом што је било у складу са његовом одбрамбеном функцијом заснованом на принципима артиљеријских фортификација.⁴⁰

Како је западни крак бедема, који је преграђивао некадашњи ров око Замка био највећим делом порушен у току опсада 1688. и 1690. године, на том простору изграђена је нова куртина са данашњом Краљ-капијом. Изградњом ове нове капије стара Западна капија остала је изгледа искључиво у функцији локалне комуникације са скривеним путем између унутрашњег и спољног бедема.

Од два полубастиона, чија је изградња била замишљена Корнаровим пројектом, изграђен је само јужни испред старе куле VII Горњег града. Наиме, нова куртина реконструисаног југоисточног бедема изграђена је била само до овог полубастиона, у чијем је позађу остала видљива стара угаона кула. Својом бочном фланком полубастион се ослањао на ескарпу спољног југозападног бедема, који је од овога споја, па на даље ка Западној капији, задржан у изворном облику, мада је према Корнаровој замисли и ту требало подићи нове куртине. Прекид фортификационих радова у Београду, који је уследио после склапања Карловачког мира 1699. године, највероватније је био разлог да се одустане од даље реконструкцијс југо-западног бедема.

Поновно аустријско освајање Београда 1717. године означило је почетак новог раздобља реконструкција и изградње тада најмодернијих бастионих артиљеријских фортификација, после којих је Београдска тврђава сматрана за једно од најјачих утврђења на југоистоку Европе.⁴¹ Већ у првој етапи овог обимног градитељског подухвата настављени су радови на реконструкцији југозападног бедема, према замислима које су веома блиске решењима из старог Корнаровог пројекта.⁴² Унутрашњи средњовековни бедем добио је нову спољну облогу, под нагибом са вертикалним кордоном, те је тако обликован као куртина. Она је била повезана са већ изграђеном куртином југо-источног бедема обликујући тако јужни угао Горњег града. Под овим доградњама у целини су исчезли остаци старе угаоне куле VII и Западне капије, коју је изгледа требало да замени поменути незавршени пролаз кроз унутрашњи југозападни бедем. Над реконструисаним бедемом, чија је висина била приближно подударна са платоом Горњег града, био је обликован земљани грудобран. У исто време, испред старог спољног бедема с ескарпом, који је већим делом порушен, подигнут је сасвим

нов бедем. Међупростор је испуњен земљаним насипом, изнад кога је урађена платформа, ширине 6—7 m, са грудобраном и, вероватно, положајима за топове. На тај начин је у суштини задржан систем двојних бедема, али у целини усаглашен са потребама одбране за-сноване на принципима бастионих артиљеријских фортификација. Нови спољни бедем имао је улогу фосебреја, а ојачани унутрашњи задржао је већ раније стечену улогу подзида горњоградског платоа са пространом платформом за постављање топова.⁴³

По начину зидања каменим тесаницима пешчара у правилном слогу, дограђени делови југозападног бедема исти су са фортификацијама које су крајем XVII века изграђене према Корнаровом пројекту, док се од аустријских, грађених готово искључиво опекама, битно разликују. То је био разлог што се дуго сматрало да је и овај бедем Корнарово дело.⁴⁴ Међутим, после упоредне анализе планова из периода 1700—1721. године, као и података из Ратног архива у Бечу, добијени су сигурни елементи да се радови на реконструкцији југозападног бедема Горњег града сасвим прецизно датују у раздобље од 1718. до априла месеца 1721. године.⁴⁵

Рушења новоподигнутих аустријских фортификација према одредбама Београдског мира 1739. године, пре предаје града Турцима, нису обухватила бедеме Горњег града, који су остали сачувани у затеченом стању. У следећем раздобљу, од 1740. до 1760. године, главне измене односиле су се на изградњу зиданих топарница на месту ранијих земљаних грудобрана.⁴⁶

Опадање одбрамбеног значаја Београдске тврђаве, које је дошло до пуног изражаја током друге половине XIX века, кад се она већ налазила у поседу српске војске, било је праћено све слабијим одржавањем и постепеним разграђивањем њених фортификација. То је, изгледа, почело управо на простору југо-западног бедема Горњег града осамдесетих година прошлог века, када је ту подигнута зграда за потребе српског Генералштаба, а порушене затечене топарнице и кордон венац бедема. Тај процес настављен је и између два рата,

³⁶ М. Поповић, *Капије Смедеревског града*, Стари-нар XXVIII—XXIX (1977—1978) 217—218, сл. 4.

³⁷ М. Поповић, *Утврђења Моравске Србије*, Свети кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици ко-совског боја 1389—1989, Београд 1989, 71—87.

³⁸ М. Поповић, *Београдска тврђава*, 138—140.

³⁹ Исто, 140—172.

⁴⁰ Исто, 145.

⁴¹ Исто, 174—176.

⁴² Исто, 163.

⁴³ Исто.

⁴⁴ М. Поповић, *Реконструкција плана фортифика-ција Београдске тврђаве 1717*, Годишњак града Бео-града XX (1973) 189—198.

⁴⁵ М. Поповић, *Београдска тврђава*, 163 (са наве-деним изворима).

⁴⁶ Исто, 186.

када је уређиван простор на коме је подигнут споменик Победнику. Поменута обимна истраживања и конзерваторско-рестаураторски радови који су у току⁴⁷, не само на простору југозападног бедема него и на другим деловима Тврђаве, можда су наговештај да ће процес разарања и пропадања овог изузетног споменичког комплекса бити заустављен.

⁴⁷ Конзерваторским радовима на Београдској тврђави, које обавља Завод за заштиту споменика културе града Београда, руководио је до своје трагичне смрти, јула 1991. године, арх. М. Ивановић.

(Све цртеже у овом раду обрадио је за штампу Н. Степановић, виши стручни сарадник Археолошког института.)

Porte occidentale de la Ville haute de la Forteresse de Belgrade

MARKO POPOVIĆ

Les fouilles archéologiques de l'espace s'étendant le long du rempart sud-ouest de la ville haute qui ont commencé en 1974 n'ont pris fin que récemment, après plusieurs interruptions. La découverte principale est constituée par les restes de la porte occidentale qui fut bâtie au Moyen âge, mais non à l'endroit où se trouve actuellement la Porte royale («Kralj kapija») — comme on l'avait cru jusqu'ici — mais plus près du milieu du rempart, du côté du sud-est. Cette découverte qui confirme jusque dans le détail les données fournies par la meilleure description de Belgrade du début du XVe siècle, celle qui figure dans l'oeuvre de Constantin le Philosophe, permet, grâce aussi à d'autres résultats obtenus au cours des fouilles archéologiques, d'effectuer une analyse exhaustive de la genèse des fortifications qui faisaient partie du rempart sud-ouest.

La couche culturelle la plus ancienne (qui n'a pu être explorée que partiellement, à cause d'une grande profondeur des sondes) remonte à l'antiquité: elle fut formée dans le cadre d'un camp de légions romaines. A la différence des remparts des époques postérieures, celui de l'antiquité faisait une avancée plus grande sur la pente et, pour l'instant, ses restes n'ont pas été découverts dans l'espace exploré. Au-dessus de la couche antique ont été établies celles des XIe et XIIe siècles où des traces de fortifications de l'époque n'ont pas été trouvées. Dans ces couches avait été creusée une partie des fondations d'un mur ou d'un rempart qui ne subsiste que fragmentairement, si bien qu'elle n'a pas pu être identifiée avec certitude. On pourrait supposer qu'il s'agit de la partie d'un rempart dont la construction avait commencé au cours du XIVe siècle, mais qui n'a jamais été terminée, de sorte que par la suite même une partie de ses fondations a été enlevée.

C'est à l'époque la plus importante, à celle où furent construites les fortifications de la ville haute, sous le règne du despote Etienne Lazarević, au début du XVe siècle, qu'appartient le rempart sud-ouest. Tout comme les autres remparts, celui-ci fut construit sous la forme d'un mur double, dont celui du côté intérieur était haut de près de 7 m, tandis que celui qui était plus bas était composé d'une

escarpe en pierre et d'un mur crénelé. Les restes de la partie intérieure de ce rempart médiéval atteignent par endroits la hauteur de 5,5 m, tandis que la majeure partie du rempart extérieur, soutenu par l'escarpe, est en ruine. Dans le mur intérieur était ménagée une porte — Porte occidentale de la Ville haute — qui était moins grande que les autres, mais dont les restes sont relativement bien conservés. La porte du mur extérieur qui y correspondait ne se trouvait pas, à en juger par les plans relevés à la fin du XVIIe siècle, dans l'axe de la porte intérieure: elle était située un peu plus à l'ouest, sur l'emplacement de l'actuelle Porte royale. C'est aussi une des raisons pour laquelle on considérait que l'ensemble de la porte médiévale se trouvait sur l'emplacement de celle qui existe actuellement.

La première reconstruction du rempart, commencée vers la fin du XVIIe siècle, selon le projet d'A. Cornaro, ne fut pas achevée. A cette occasion le terrain du côté intérieur du rempart fut comblé, tandis que la communication par la Porte occidentale continuait à être assurée par le passage entre deux contreforts. En même temps, devant l'angle méridional de la Ville haute, fut construit un nouveau demi-bastion, alors que le reste du rempart fut conservé plus ou moins tel qu'il l'avait été jusque-là.

Après l'occupation de la ville par les Autrichiens en 1717, le rempart sud-ouest fut radicalement reconstruit dès la première phase des travaux (1718—1721). Le rempart intérieur subsistant reçut un nouveau revêtement extérieur, garni de cordon. A cette occasion l'ancienne porte occidentale fut murée, tandis que devant le mur extérieur et l'escarpe fut construit un mur entièrement nouveau. De cette manière le système de remparts doubles fut gardé. Ces travaux l'adaptèrent aux principes des fortifications qui comportaient des bastions destinés à l'artillerie, où le mur extérieur avait le rôle de fossé-braie. A cette époque le côté occidental du rempart fut construit à nouveau et muni d'une nouvelle Porte royale. Grâce à ces travaux, le rempart sud-ouest de la Ville haute reçut sa forme définitive dans laquelle il s'est plus ou moins maintenu jusqu'à nos jours.